

УДК 821.151.2.09“18”:921.112.2“17/19”

Ш 37

*Галина ШЕВЦІВ,
Роман ШЕВЦІВ*

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК Й.-В. ГЕТЕ В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Статтю присвячено аналізу творчого сприйняття й теоретичного осмислення Іваном Франком літературного доробку Й.-В. Гете. Зібрано й узагальнено висловлювання Івана Франка про творчість Гете, наявні в його літературно-критичних статтях. Проаналізовано судження Івана Франка про художню автобіографію Й.-В. Гете. Підкреслено вплив Й.-В. Гете на формування літературних поглядів Івана Франка.

***Ключові слова:** автобіографія, автор, вплив, стаття, особистість, цитата.*

Постановка проблеми. Українсько-німецькі літературні та культурно-освітні взаємини – актуальна проблема сьогодення, яка вписується в парадигму сучасного наукового знання, названу антропоцентричною. Один із її аспектів – оцінка Іваном Франком творчості Гете, у тому числі автобіографічної, і те, який вплив вона мала на самого письменника. Зазначимо, що “Поезія і правда” Й.-В. Гете визнана в німецькому літературознавстві кульмінацією автобіографічного жанру та парадигмою автобіографічного письма початку ХІХ століття. Як зразок для написання автобіографічних творів, вона отримала широкий відгомін у європейській спогадовій літературі ХІХ – ХХ століть. У ХХІ столітті автобіографічний дискурс продовжує бути

актуальною літературознавчою проблемою. Цікавою та багатою в цьому плані є літературно-критична творчість Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема “Гете-Франко” детально вивчається в українському літературознавстві протягом багатьох десятиліть (М. Гнатюк, М. Гольберг, І. Дорошенко, І. Журавська, Є. Маланюк, Л. Рудницький, Є. Сверстюк, М. Шаповалова). Гете близький українському митцеві і як поет, і як активний діяч культури, приваблюючи не лише як могутня творча особистість, але і як втілення руху культури в переломну епоху історії людства. М. Гольберг у цьому зв’язку зазначав: “Гете і Франко – дві творчі особистості, два діячі культури, які вміли слухати голос історії й відповідати на її запити. Водночас це два великі і багатогранні митці, цілісна творчість яких є втіленням ідеалу універсальної прогресивної поезії, який висунули романтики” [1, 195]. Для нинішнього покоління дослідників творчий доробок цих двох майстрів слова дає багатий матеріал для нових наукових розвідок, насамперед у контексті актуального для сьогодення дискурсу політичних стратегій і культур. Саме під таким поглядом проаналізовано в попередній нашій розвідці працю Івана Франка “Дещо про себе самого” – своєрідну автобіографію в мініатюрі, яка, пов’язуючи її автора з минулим, розповідає про його день нинішній [17]. Пропонована стаття – продовження започаткованого розгляду.

Її *мета* – дослідити проблему теоретичного осмислення Іваном Франком творчого доробку Гете, зокрема його літератури факту. Статтю підготовлено в межах науково-дослідної теми “Українсько-австрійсько-німецькі мовні, літературні та культурно-освітні взаємини”, над якою працює кафедра практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відомо, що Франко добре знав творчу спадщину Гете та був її великим поціновувачем. Із нею він познайомився ще в роки навчання в Дрогобицькій гімназії. Уже тоді він читав твори Гете та інших відомих німецьких письменників мовою оригіналу. У своїх літературно-критичних працях Франко неодноразово згадує ім’я цього письменника, цитує уривки з його текстів. Він віддає належне творчій спадщині

Ґете, називає його генієм німецького народу і ставить в один ряд із Гомером, Данте, Шекспіром. Здійснені Франком переклади творів Ґете – це блискучі зразки контекстуального підходу та розв’язання питання письменника та його доби: “... Франко говорить про Ґете як про людину, що глибоко пов’язана зі своєю епохою і водночас живе поза нею” [2, 51]. Важливим штрихом до проблеми “Ґете-Франко” є те, що обидва вони були універсальними діячами культури.

Є. Маланюк наголошував, що Франко за своєю природою був поетом інтелектуального, ґетеанського роду. Проте обставини життя й доби не дали сформуватися в особі нашого Каменяра другому Ґете, уже слов’янському. Слідом за великим німцем, Франко реалізовував на практиці фундаментальне поняття “світової літератури”, для якої нема великих і малих народів і культур, а далеке й локальне стає близьким і універсальним. Навіть короткий огляд літературно-критичних статей письменника дає можливість зрозуміти його погляди на значення творчості Ґете, її творче сприйняття та різностороннє теоретичне осмислення.

У статті “Слівце критики”, розмірковуючи про причину геніальності Ґете, Франко підкреслює велику самооб’єктивність цієї особистості: “Чому ж Ґете вважається за найбільшого поета наших времен? Тому, що не той світ зовнішній, но і себе самого умів об’єктивно представити” [6, 17]. Він не приховує свого захоплення складеними на народний лад піснями й баладами “Лісовий цар”, “Учень чародія”, “Наречена з Корінфа”. У статті “Як виникають народні пісні” Франко зазначає: “Звідси виходить, що чим досконалішим і глибшим є твір художньої поезії, тим у більшій мірі він несе в собі риси доби й обставин, серед яких виник, риси поглядів, прагнень, ідей, одним словом, індивідуальності самого поета. Це найвиразніше підтверджує визнання великого німецького майстра Ґете, котрий усі свої поетичні твори назвав (і цілком слушно) *Gelegenheitsgedichte*” [6, 62].

Є. Сверстюк переконаний, що глибоке проникнення в цінності цих двох митців виявляє в них багато спільних моментів, серед яких любов до народної пісні, легенди, античності, Біблії. На його думку, між ними наявний якийсь глибинний зв’язок. Суперечності, що

вирували в душі Франка, багато в чому нагадують ті, про які писав Гете. Окрім того, український поет у своїй творчості нерідко перегукується з Гете. Згадаймо, з одного боку, “Райнеке Фукс”, а з другого, – Вертера, що пройшов крізь усе інтимне життя Франка, так майстерно оспіване в образах “Зів’ялого листа”.

У “Передмові до видання “Вільгельма Телля” Шіллера Франко двічі згадує ім’я Гете в ряду велетів німецької літератури, скажімо: “В деяких невеличких містечках, як Веймарі, Єні, Дармштадті і др., потворилися могутні центри духовного життя, розцвіла пишним цвітом національна література. Се були кузні, з котрих такі велетні, як Лессінг, Вілланд, Гердер, Гете, Шіллер, виковували непобориме духовне оружжя, котрим Німеччина повинна була не тільки виборотися з глибокої прострації, але дійти до тої величезної сили, яку бачимо нині” [8, 118]. У цій же праці Франко підкреслює світову славу та популярність Гете: “... знамениті чужоземці, як мадам де Сталь, як і сам Наполеон, бачили в Німеччині “людей” тільки в Гете і Шіллера, а ніяк не в Ліппе-Детмольдах та Рейс-Грейц-Шлейцах” [8, 118].

Як стверджують українські дослідники, “з усіх творів Гете Франка особливо цікавив “Фауст” як твір цілого життя поета. Його розгляд займає найбільше місця серед сказаного Франком про Гете і своїм змістом у всіх відношеннях заслуговує особливої уваги” [16, 264]. Підтвердимо згадане таким фрагментом із статті письменника “Наш театр”: “Хто знає, яке величезне значення мали кукольні театри на розвій західноєвропейських народів і навіть таких геніїв, як Гете, що з такого Puppenspiel’a взяв основу для свого безсмертного “Фауста” [9, 288 – 289].

І. Журавська зазначає, що Франко вважав “Фауста” “архітвором світової літератури” [3, 120]. Зі статті “Лорд Байрон” дізнаємося, що Каменяр не просто високо оцінював гетевську творчість, а підходив до нього як до творця німецької літератури. І закликав орієнтуватися на нього й рівних йому в мистецтві творення поетичного тексту – праця “Із секретів поетичної творчості”: “Певна річ, зміст і композиція поетичного твору, його, так сказати, скелет в значній мірі мусять бути ділом розуму, обдумані, розважені й розмірені, і де сього нема, там і

найгеніальніше виконання деталей не окупить браку цілості. Повна гармонія сеї еруптивної сили вітхнення з холодною силою розумового обмірковування показується у найбільших велетнів людського слова, таких, як Гомер, Софокл, Данте, Шекспір, Гете і небагато інших” [11, 65].

Помічена неодноразова апеляція до імені Гете у приватному листуванні Франка. Зокрема, у листі до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 року він пише: “Особливо ж радий би я знати, чи владаєте німецькою, так як для належного виобразування в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете, Гейне, Ленау, Віктор Гюго і др.” [10, 370]. А далі пояснює, чому так високо поціновує цього геніального поета: “Що ж доперва говорити про таких поетів, як Гете, котрих ум обнімав собою цілий світ людської мислі і науки?” [10, 370]. Важливий і такий факт із приватного життя Франка: 1874 року він подарував Ользі Рошкевич “Фауста”, що, на думку її сестри Михайлини, було виявом особливої його приязні й щирості почуттів.

У контексті проблеми автобіографізму доцільно звернутися до першого розділу “Історії української літератури” під назвою “Теорія і розвій історії літератури”, де Франко відгукується про “Поезію і правду” Гете. Ця розвідка насичена конкретними фактами, теоретичними узагальненнями та аргументованими висновками. Суттєво, що Франко використовує в тексті авторську назву життєпису – “Wahrheit und Dichtung”, ніде більше не вживану: “Гете видав свою переписку з Шіллером, свої спомини (“Aus meinem Leben”, “Wahrheit u “d Dichtung”), де сучасники уперве могли заглянути в духову великих поетів і слідити крок за кроком, майже день за днем, як постають, формуються і викінчуються великі поетичні креації, які різnorodні сімена сходять і в’януть, поки така креація стане готовою. ... Аж тепер показалося, яке значення може мати докладна біографія письменника для повного зрозуміння його писань і чим буває письменник зі своєю творчістю для суспільності. Для літературної біографії, для критики, для історії літератури як синтези всіх часткових проб зрозуміння зв’язків між письменством і життям розкрилися тут нові, широкі горизонти” [11, 16 – 17].

Багаторазове звернення до творчості Гете не є бездумним схилянням перед величчю цього німецького генія чи слідуванням загальноприйнятій думці. Франко сміливо засуджує Гете за ізольованість від злободенних питань політичного життя країни й застерігає від фарисейської оцінки його романів: “В окремих висловлюваннях Франка ясно виступає розуміння того, що не все в творчості Гете однаково цінне і може бути прийнятим” [11, 263]. Стаття “Володимир Самійленко. Проба характеристики” засвідчує, що І. Франко критично ставився до творчості німецького поета, намагався бути об’єктивним в її оцінці.

Торкаючись питання рецепції “Поезії і правди” Гете в автобіографічній творчості Франка, звернемося до його спогадового письма. Передмова Франка до польського видання його творів “Дещо про себе самого”, звісна річ, аж ніяк не претендує на залучення до ряду всесвітньовідомих художніх автобіографій (“Сповідь” Августина, “Сповідь” Руссо, “Поезія і правда” Гете) насамперед із огляду на невеликий обсяг. Однак аналіз усієї Франкової творчої спадщини дає можливість відчитати в ній своєрідне відлуння літературного доробку генія німецької літератури [детальніше див. 17].

У контексті розгляду проблематики літературних впливів згадаймо Василя Стуса, який добре знав і високо цінував творчість Гете та присвятив йому свій вірш “Молодий Гете”, написаний 1965 року. Розмірковуючи у статті “Великий з найбільших” над проблемою “Гете-Франко”, він ствердив: “В нашій літературі до Гете найближчий І.Я. Франко, що чимало зробив для популяризації німецького поета... Аж надто схожі ці два голоси”! [5, 239]. Тож не випадковим є те, що коротка автобіографічна розповідь Франка відповідає на запитання Гете про те, що можна назвати оригінальним в маленької, звичайної людини.

На саму назву автобіографії Гете натрапляємо в оповіданні-спомині з власного життя “Гірчичне зерно”. Франко не висловлює в ньому жодних оцінних суджень про цей твір поета. Більше того, він ні погоджується з старим Лімбахом (головним героєм цього оповідання), ані суперечить йому. Однак згадка про “Поезію і правду” Гете в

цьому оповіданні доволі символічна, як і деякі книги на полицях його тодішньої бібліотеки. “Такою прозою, як сей Челліні, мало хто в світі вмів писати. Гете знав, що перекладати. Він хотів на ньому навчитися, як писати спомини, але полишився куди позаду свого взірця. Його *Dichtung und Wahrheit* многословна, претенсіональна і нудна – се найтяжчий гріх для споминів. Нудні! Für die Katz!” [12, 245].

Ім’я Гете посідає чільне місце в ряду великих класиків, які дали сильні імпульси для розвитку німецької національної культури. Очевидно, тому Франко звертається до нього й у своїх філософських працях. Скажімо, у статті “Що таке соціалізм?”, відповідаючи на запитання, чи не є система соціалізму штучною, він зазначає: “... Люди завдяки науці, праці, доброчинності і всебічному розвитку, при належнім матеріальному достатку доходили до дуже значного ступеня людської досконалості й задоволення (згадаймо тут Сократа, Шекспіра, Гете, Мілля) і те не суперечило їхній натурі, то чому щастя, добробут, розвиток мають суперечити цілим масам народів?” [13, 54]. Неодноразово апелюючи до Гете-поета, Франко у праці “Мислі о еволюції в історії людській” відгукується про нього як про науковця, називаючи найбільшим природженим ворогом метафізики в Німеччині, а також ворогом “безсторонньої історії”. Прикметним є посилання на Гете у фіналі статті “Що таке поступ?” (1903): “Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, тоті самі, яких пізнав вже великий німецький поет і вчений Йоганн Гете, а то голод і любов. Голод – се значить матеріальні і духові потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що здружує чоловіка з іншими людьми” [15, 346].

Л. Рудницький у розвідці “Іван Франко і німецька література” особливо наголошує на ролі й місці німецької літератури у творчості Каменяра, спираючись при цьому на його переклади німецьких творів різних епох: старої й середньої доби, 18 – 19 століть. Міркування письменника про німецьких поетів і напрями німецької літератури допомагають дослідникові відстежити особливості розвитку його світогляду загалом і естетичних поглядів зокрема. На його думку, вони помітно еволюціонують у бік естетичних напрямів німецьких

митців класично-романтичної доби, із Гете включно. Аналізуючи цитування окремих німецьких авторів у творчості Гете, Л. Рудницький виявив, що Франко у своїх творах найчастіше цитує Гете і пояснює це його величезним впливом на особистість нашого генія. Суттєво, що значну долю цитат становлять фрагменти з “Фауста”, переклад якого здійснив Франко. Учений стверджує, що “цитати з творчості Гете ..., численні здогадки про німецького поета або ж про його твори (головно *Dichtung und Wahrheit* і його розмови з Екерманом) розсіяні по цілій творчості Франка і майже всюди відіграють цю саму роль. Франко цитує Гете, щоб на ньому оперти свою думку чи щоб краще змалювати дану ситуацію у своєму літературному творі та розкрити психологічний стан даного персонажу. У всіх цих цитатах та згадках Гете є для Франка непомильним авторитетом, а його твори найкращі приклади високої естетичної вартости” [8, 17].

Висновки. Як бачимо, Іван Франко багато зробив для ознайомлення українського читача з кращими досягненнями німецької культури. Проаналізовані нами матеріали відображають специфіку творчого сприйняття і теоретичного осягнення нашим письменником творчості великого німця, відомої у слов'янському літературному світі ХІХ – ХХ століть. Франко прагнув донести до українського читача кращі здобутки гетевської спадщини, насамперед літературної. Утверджуючи власні естетичні принципи, він сприяв творенню якісної української передової реалістичної літератури, апелюючи при цьому до кращих взірців світового словесного мистецтва. Проте процес літературної взаємодії Гете та Франка не можна зводити до простого відтворення готових зразків, тому недоцільними є пошуки простого копіювання манери та стилю Гете в творчості нашого генія.

Подальші перспективи дослідження пов'язуємо з проблемою творчого осмислення літературного спадку Гете у творах українських класиків, а також відображення в них специфіки її сприйняття чи несприйняття.

Література

1. Гольберг М.Я. До питання про універсалізм Івана Франка / М.Я. Гольберг // Франкознавчі студії : збірник наукових праць. – Випуск другий // Дрогобич : Вимір, 2002. – С. 185 – 204.
2. Гольберг М.Я. Іван Франко і викладання світової літератури у загальноосвітній школі / М.Я. Гольберг // Іван Франко в школі. – Випуск перший. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 51.
3. Журавська І.Ю. Іван Франко і зарубіжні літератури / І.Ю. Журавська. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – С. 118 – 136.
4. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література / Леонід Рудницький. – Мюнхен : Український технічно-господарський інститут. – 1974. – 226 с.
5. Стус В. Великий з найбільших / В. Стус // Твори в 4-х томах (шести книгах). – Л., 1994. – Т. 4. – С. 239.
6. Франко І.Я. Слівце критики / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 19.
7. Франко І.Я. Як виникають народні пісні / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 62.
8. Франко І.Я. Передмова до видання “Вільгельма Телля” Шіллера / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 118.
9. Франко І.Я. Наш театр / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 288 – 289.
10. Франко І.Я. До Уляни Кравченко / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 370.
11. Франко І.Я. Історія української літератури / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 40. – С. 16 – 17.
12. Франко І.Я. Гірчичне зерно / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 20 т. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1950. – Т. 4. – С. 240 – 245.
13. Франко І.Я. Що таке соціалізм? / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 54.
14. Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людській / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 76, 82.
15. Франко І.Я. Що таке поступ? / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 346.
16. Франко І.Я. Про себе самого / І.Я. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 28 – 32.
17. Шаповалова М.С. Література німецького Просвітительства в оцінці Івана Франка / М.С. Шаповалова // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий. – Львів, 1956. – С. 250 – 269.
18. Шевців Г.М. Іван Франко і Й.-В. Гете : до інтерпретації автобіографічного дискурсу в Івана Франка / Г.М. Шевців // Франкознавчі студії. – Випуск четвертий / Є. Пшеничний (голов. ред.), Л. Винар, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 438 – 447.

Шевцов Галина, Шевцов Роман. Некоторые замечания Ивана Франко о творческом наследии Й.-В. Гете. Статья посвящена анализу творческого восприятия и теоретического осмысления И. Франком литературного наследия Гете. Собрано и обобщено высказывания И. Франко о творчестве Гете, представленные в его литературно-критических статьях. Проанализированы мысли И. Франко о художественной автобиографии Гете. Подчеркнуто влияние Гете на формирование литературных взглядов И. Франко.

Ключевые слова: автор, автобиография, влияние, личность, статья, цитата.

Shevtsiv Halyna, Shevtsiv Roman. Some Ivan Franko's remarks on Goethe's artistic heritage. The article is dedicated to the analysis of creative perception and theoretical interpretation of Ivan Franko's works. Expressions about Goethe's creative work contained in Ivan Franko's literary and critical essays are collected and summed up. Ivan Franko's judgment on Goethe's autobiography is analyzed. The influence of Goethe on Franko's literature views is emphasized.

Keywords: autobiography, author, influence, article, personality, quotation.